

Ліпінський В.В.

к.ю.н., доцент,

директор

*Навчально-науковий інститут права та міжнародно-правових відносин
Університету митної справи та фінансів*

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД І ПОВНА ЮРИСДИКЦІЯ СУДІВ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Постановка проблеми. Практика тлумачення та застосування адміністративно-деліктного законодавства вітчизняними судами показує їх непослідовність щодо розуміння меж допустимого судового контролю за постановами адміністративних органів про притягнення до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення та застосування адміністративних стягнень. Значно поширена у судовій практиці позиція про неприпустимість для судів оцінювати законність та обґрунтованість цих постанов адміністративних органів з огляду на наділення їх законодавством певними межами управлінського розсуду, виключність повноважень та експертизи компетентних адміністративних органів. Водночас, ознайомившись із положеннями Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенції) про право на справедливий суд і з відповідною частиною практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), маємо підстави стверджувати, що зазначений підхід не відповідає цим правовим джерелам, а також правовим позиціям Європейського суду справедливості щодо обмеження юрисдикції судів дискреційними повноваженнями адміністративних органів.

Виклад основного матеріалу. Обґрунтовуючи висновок щодо невідповідності практики тлумачення та застосування адміністративно-деліктного законодавства вітчизняними судами найкращим стандартам правосуддя та пропонуючи рішення питання співвідношення повноважень судів і дискре-

ції адміністративних органів у справах про адміністративні правопорушення, необхідно звернутися також до напрацювань наукового співтовариства, зокрема до матеріалів дослідження М. Аллена.

Насамперед розглянемо підстави вважати застосовними у справах про адміністративне правопорушення конвенційних гарантій справедливого судового розгляду та приділимо увагу їхнім вимогам, які найбільшою мірою мають відбиватися на тлумаченні адміністративно-деліктних правових норм. Так, за змістом положень ст. 6 Конвенції кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, котрий вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. На доповнення до того приписами цієї статті встановлюється, що кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку. Більше того, передбачається, що кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

– бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

– мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

– захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

– допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що і свідків обвинувачення;

– якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача [1].

Те, чи має місце встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення як визначальний критерій вирішення питання про поширення кримінально-правових гарантій справедливого судового розгляду, визначається, керуючись усталеним у правових позиціях ЄСПЛ автономним (від термінології національного законодавства) та сутнісним підходом до тлумачення поняття «кримінальне обвинувачення». Користуючись узагальненнями довідниково-аналітичного видання, присвяченого кримінально-правовим гарантіям справедливого судового розгляду, зазначимо, що їх застосовність визначається за допомогою декількох критеріїв, із-поміж яких:

1) внутрішня правова належність правопорушення – має відносну вагу, адже є вирішальним, лише якщо національне законодавство визначає правопорушення кримінальним, тоді як протилежний висновок спонукає до дослідження сутності правопорушення;

2) характер правопорушення – є найважливішим та оцінюється з урахуванням таких обставин:

– чи правова норма застосовується до всіх суб'єктів або стосується винятково окремих суб'єктів або їх групи за певною ознакою (наприклад, не може бути кримінальним покаранням санкція, закріплена певним договором, або та, що застосовується як дисциплінарне стягнення, або та, яка спрямовувалася лише на певну групу осіб не як загальна вимога);

– чи провадження порушене представником державного органу відповідно до його правових владних повноважень;

– чи правова норма має репресивне та превентивне призначення (а не призначення забезпечити виконання обов'язку шляхом примусового стягнення відповідних сум як покарання; або компенсаторне призначення, спрямоване на відновлення становища до правопорушення чи відшкодування втрат, пов'язаних із його розслідуванням; або профілактичне призначення, яке має, наприклад, вилучення водійського посвідчення за відмову від проходження медичного огляду на стан сп'яніння);

– чи засудження до будь-якого покарання залежить від доведення вини;

– якою є галузева належність подібних проваджень в інших державах – учасницях Ради Європи;

– чи правова норма спрямована на забезпечення суспільних інтересів, які зазвичай охороняються кримінальним правом (підтримку довіри суспільства до належного адміністрування фондовим ринком і захисту прав його учасників, забезпечення конкуренції на ринку шляхом застосування санкцій за угоду до угоди тощо);

3) суворість покарання, яке може бути застосоване за правопорушення (принципова можливість позбавлення волі правопорушника прямо або внаслідок невиконання більш м'якого стягнення є визначальним фактором, однак навіть адміністративний штраф у розмірі декількох євроцентів був визнаний достатньо серйозним) [2, с. 10].

Аналіз практики ЄСПЛ щодо застосування кримінального аспекту гарантій справедливого судового розгляду до процедур адміністративно-деліктного судочинства свідчить, що адміністративними стягненнями, визнаними достатньо суворими для того, щоб вважатися кримінальними покараннями для цілей визначення сфер застосування гарантій справедливого судового розгляду, відповідно до матеріалів практики ЄСПЛ є: 1) попередження з можливістю накладення адміністративного штрафу або більш суворого

стягнення; 2) адміністративний штраф; 3) позбавлення права займатися підприємницькою діяльністю, займати посади публічної служби або виборні посади тощо; 4) позбавлення права управління транспортним засобом на 6 місяців; 5) конфіскація; 6) адміністративний арешт [3, с. 16].

Водночас за деяких обставин у практиці тлумачення та застосування Конвенції слід диференціювати ступінь суворості конвенційних вимог залежно від характеру та наслідків того, що за конвенційною класифікацією визнається кримінальним правопорушенням. Із матеріалів практики ЄСПЛ випливає, що, незважаючи на те, що кримінальні процеси, які стосуються покладання кримінальної відповідальності та застосування каральних і стримуючих заходів, визначають межі застосування конвенційних гарантій, зрозуміло, що існують кримінальні справи, які не несуть на собі серйозного клейма. Очевидно, що різні «кримінальні звинувачення» мають різну вагу. До того ж автономне тлумачення поняття «кримінальне обвинувачення» лягло в основу поступового поширення кримінальних гарантій на справи, які, формально кажучи, не належать до категорій, що підпадають під кримінальне законодавство, якими, наприклад, є справи про адміністративні правопорушення (Буткевич проти Росії, заява № 5865/07, п. 89) [4]. Розмірковуючи над цим, ЄСПЛ дійшов переконання, що, беручи до уваги велику кількість незначних правопорушень із кримінальною природою та кримінальними санкціями за них, держава-учасник має достатні підстави для звільнення судів від завдання щодо їх розгляду для ухвалення першого рішення по суті та вирішення питання про застосування кримінальних покарань. Зміна підвідомчості в аспекті переслідування та розгляду цих правопорушень на користь адміністративних органів не є несумісною з Конвенцією, за тієї умови, що заінтересована особа матиме можливість оскаржити будь-яке рішення щодо неї до суду, який забезпечить

дотримання усіх гарантій, передбачених ст. 6 Конвенції (Озтюрк проти Німеччини, заява № 8544/79, п. 49) [5].

Із вищенаведеного випливає відповідність конвенційним вимогам встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення, у т. ч. під час проваджень у справі про адміністративні правопорушення, за умови, що рішення відповідного адміністративного органу може бути переглянуте у порядку судового оскарження із забезпеченням усіх гарантій справедливого судового розгляду. Для цього поруч із дотриманням закріплених конвенцією мінімальних процесуальних стандартів критичне значення має закріплення за судом юрисдикції над обставинами справи та їх юридичною оцінкою, що порушує питання про співвідношення дискреційних повноважень адміністративних органів зі встановленою зазначеним міжнародно-правовим договором концепцією про повну юрисдикцію судів над обставинами справи, у яких відповідними адміністративними органами з використанням їх тією чи іншою мірою дискреційних повноважень ухвалюються рішення.

Ознайомившись із правовими позиціями ЄСПЛ із питання обмеження юрисдикції судів дискреційними повноваженнями адміністративних органів, зазначимо, що несумісним із правом на справедливий судовий розгляд є зв'язаність судів висновками адміністративних органів, які вирішальним чином вплинули на зміст остаточного судового рішення без їх перевірки судом. Наприклад, порушенням Конвенції визнається неможливість оспорити перед судом те, як адміністративний орган у межах його дискреційних повноважень оцінив обставини, що мають значення для справи. Натомість суд, уповноважений на розгляд справи про адміністративне правопорушення із кримінально-правовою природою, має врахувати усі заперечення проти оскаржуваного рішення адміністративного органу та дослідити кожен його аспект, не відмовляючись від юрисдикції над фактичними

обставинами справи та їх правовою оцінкою. Зокрема, у контексті обставин справи ЄСПЛ конкретизував, що національний суд мав опрацювати питання за питанням із тих, що стосуються фактів і права, для встановлення законності й обґрунтованості рішення про введення у фінансовій установі тимчасової адміністрації, оцінивши відповідність фінансового стану установи незалежно від того, що це питання має переважно технічний характер. Брак спеціальних знань для виконання цього завдання, за слушним зауваженням ЄСПЛ, може бути компенсований залученням експертів та/або переданням справи на розгляд колеґії спеціалізованих суддів (Кредитна спілка «Пріа» та інші проти Чеської Республіки, заява № 72034/01, п. 111–113) [6]. Так само ЄСПЛ визнав неприйнятним винесення за межі юрисдикції національних судів перевірки того, чи є правомірним обґрунтування рішення суб'єкта владних повноважень посиленням на необхідність цього рішення для забезпечення безпеки суспільства та публічного порядку. Неможливість з'ясувати дійсну наявність підстав для прийняття адміністративним органом негативного рішення для заявника з міркувань безпеки суспільства, так само як і самоусунення суду від оцінки пропорційності цього рішення, були визнані порушенням права на доступ до правосуддя (Tinnelly & Sons Ltd та інші та McElduff та інші проти Сполученого Королівства, заява № 20390/92, п. 74–75) [7].

На противагу вищевикладеному, за оцінкою ЄСПЛ, належна судова перевірка правомірності рішення адміністративного органу із забезпеченням учасникам справи належних процесуальних гарантій мала місце у справі про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, у якій ЄСПЛ визнав достатнім обсяг судового контролю за рішенням про накладення штрафних санкцій за недобросовісну конкуренцію, оскільки національні суди:

– ґрунтовно вивчили фактичні та правові аспекти звинувачень проти підприємства;

– належним чином перевірили добросовісність використання органом забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності його інквізиційних і санкційних повноважень;

– з'ясували наявність усіх підстав для прийняття адміністративного рішення та його пропорційність;

– мали достатньо повноважень для оцінки того, що штраф відповідає характеру та наслідкам адміністративного антиконкурентного правопорушення, а також щоб змінити розмір штрафу за необхідності (A. Menarini Diagnostics S.r.l. проти Італії, заява № 43509/08, п. 63–68) [8].

Принагідно зауважимо, що вищевикладена правова позиція ЄСПЛ стосовно повного охоплення предметом судового розгляду обставин справи незалежно від дискреційних повноважень адміністративних органів цілком узгоджується із практикою Європейського суду справедливості. Ця міжнародна судова установа неодноразово підтвердила правильність думки про необхідність наділення судів повною юрисдикцією, зауважуючи, зокрема, що судова система Європейського Союзу має вирішувати справи, ґрунтуючись на поданих заявником доказах на підтвердження його правових вимог, і не може посилається на дискреційність повноважень Європейської Комісії як на підставу для утримання від належного дослідження питань права та фактів (п. 24 Рішення Європейського суду справедливості від 24 жовтня 2013 р. у справі C-510/11 P «Коне Оуж та інші проти Європейської Комісії») [9]. Європейський суд справедливості має юрисдикцію не лише оцінювати правомірність адміністративного стягнення за порушення законодавства про економічну конкуренцію, але й змінювати його розмір чи скасувати його. Неспроможність національних судів перевірити оскаржуване адміністративне рішення в усіх його аспектах, таких як кваліфікація правопорушення, визначення й оцінка доказів, накладення санкції не забезпечує ефективний судовий захист. Водночас

від судів не вимагається самостійно розслідувати та досліджувати обставини справи й обирати захід стягнення, якщо винуватість правопорушника вважатиметься доведеною (Рішення Європейського суду справедливості від 21 січня 1992 р. у справі «Otto Pressler Weingut-Weingrosskellerei GmbH & Co. KG проти Федеративної Республіки Німеччина» № С-319/90) [10]. Наприклад, у справі про визначення ринку для встановлення зловживання домінуючим становищем Європейський суд справедливості вказав на те, що, хоча судова практика європейського співтовариства визнає, що Європейська Комісія має свободу розсуду в економічних або технічних питаннях, це не означає, що суд співтовариства має відмовитися від перегляду тлумачення комісією економічних чи технічних даних. Для належного врахування аргументів сторін суд співтовариства повинен не тільки встановити, чи представлені докази є фактично точними, надійними та послідовними, але також має визначити, чи містять ці докази всі відповідні дані, які мають враховуватися під час оцінки ситуації, що є особливо складною, та чи здатна Європейська комісія обґрунтувати відповідні висновки. Доктрина дискреційних повноважень не має застосовуватися з огляду на величезний розмір штрафів, які накладаються Європейською Комісією, що нерідко описується як фактична «криміналізація» законодавства про конкуренцію Європейського Союзу. Суддя не може використовувати свободу розсуду комісії як підставу для відмови від проведення ґрунтовного перегляду питань права та фактів, навіть якщо йдеться про тлумачення Європейською Комісією інформації економічного характеру (п. 33 Рішення Європейського суду справедливості від 1 липня 2010 р. у справі «AstraZeneca AB та AstraZeneca plc проти Європейської Комісії» № Т-321/05) [11].

Водночас, як справедливо стверджує М. Аллена, у деяких правових позиціях ЄСПЛ, що стосуються судового контролю за рішеннями, діями та бездіяльністю адміні-

стративних органів, не пов'язаними зі встановленням обґрунтованості кримінального обвинувачення, виявляється значно більша стриманість і виваженість у питанні меж судового втручання у публічне адміністрування з огляду на його комплексність. Належна увага завжди приділяється аргументам національних урядів про необхідність захисту свободи управління публічними справами, яка за демократичним рішенням народу монополює закріплюється за виконавчою владою, котра несе повну та неподільну відповідальність за реалізацію державної політики та має для цього певний обсяг дискреційних повноважень [12, с. 23].

Також незалежним і неупередженим органом, уповноваженим на встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення стосовно кримінального адміністративного правопорушення, за практикою тлумачення та застосування конвенційних гарантій справедливого судового розгляду, цілком може бути компетентний адміністративний орган за умов дотримання ним усіх процесуальних стандартів і закріплення за ним вичерпних повноважень щодо дослідження та встановлення усіх обставин справи. Завершення адміністративного провадження за цих умов дозволяє не забезпечувати перегляд підсумкового рішення адміністративного органу судом із повною юрисдикцією, адже Конвенція права на це не передбачає. Водночас виконання правових та інституційних вимог до організації та здійснення адміністративного провадження так, щоб воно відповідало стандартам справедливого судового розгляду, є вкрай складним завданням для держави.

Наприклад, оцінюючи незалежність і неупередженість комісії з банківського регулювання Франції, ЄСПЛ у справі «Dubus S.A. проти Франції» констатував, що не було достатніх організаційних гарантій. Критичними недоліками міжнародна судова установа визнала:

– нечіткість положень законодавства про функції, склад і повноваження комісії з банківського регулювання;

– невиразність процедурних правил, які належним чином розмежують виконання комісією судових функцій із вжиттям нею заходів для розслідування правопорушення та підтримки обвинувачення щодо нього;

– відсутність обвинувача під час виконання комісією її судових функцій (генеральний секретар і сама комісія ініціювали та вели процес прийняття рішення проти особи, і генеральний секретар як виконуючий обов'язки президента комісії та п'ять членів комісії також приймали рішення про санкцію щодо особи після відкритих слухань та обговорень) [13].

Натомість у справі «Х та У проти Франції» ЄСПЛ дійшов протилежного висновку про незалежність і неупередженість французького органу регулювання ринків фінансових послуг, встановивши, що:

1) законодавство про організацію й адміністративне провадження у межах французького органу регулювання ринків фінансових послуг конкретно та зрозуміло розмежує превентивні та репресивні функції, з одного боку, та функції переслідування та розгляду справ, з іншого;

2) законом визначений підрозділ фінансового регулятора, який підтримує обвинувачення у справах – спеціальна колегія приймає рішення про порушення справи перед санкційним комітетом, що відповідає за оцінку доказів і накладення санкцій;

Анотація

Провадження у справах про адміністративні правопорушення, які з погляду Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод характеризуються кримінально-правовою природою, відповідають вимогам цього міжнародного документа лише за умови, що рішення адміністративного органу про накладення адміністративного стягнення може бути переглянуте у порядку судового оскарження із забезпеченням права на справедливий суд і гарантій справедливого судового розгляду. Для цього поруч із дотриманням закріплених конвенцією мінімальних процесуальних стандартів критичне значення має закріплення за судом юрисдикції над обставинами справи та їх юридичною оцінкою, що порушує питання про співвідношення дискреційних повноважень адміністративних органів зі встановленою зазначеним міжнародно-правовим договором концепцією про повну юрисдикцію судів над обставинами справи, у яких відповідними адміністративними органами із використанням дискреційних повноважень ухвалюються рішення. Обґрунтовано, що, якщо адміністративний орган не забезпечив розгляд справи про адміністративне правопорушення із кримінально-правовою природою

3) членство в одному із підрозділів або санкцій виключає участь в інших;

4) санкційний комітет може просити керівника регулятора виступити головою слідчої колегії, але це саме по собі не підриває неупередженості комітету, оскільки санкційне провадження ведеться у змагальному порядку, а відповідач має право бути почутим;

5) той факт, що доповідачу санкційного комітету допомагає адміністрація регулятора, не ставить під сумнів його неупередженість, оскільки його помічник зі складу адміністрації регулятора діє за вказівками доповідача [14].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, маємо підстави стверджувати, що, якщо адміністративний орган не забезпечив розгляд справи про адміністративне правопорушення із кримінально-правовою природою з дотриманням конвенційних процесуальних стандартів, суд, до компетенції якого належить перегляд адміністративного рішення, має бути наділений повною юрисдикцією, будучи уповноваженим перевіряти правильність встановлення обставин справи та їх оцінки, справедливості визначеного заходу стягнення й усіх інших аспектів адміністративного рішення незалежно від того, чи пов'язане оскаржуване адміністративне рішення з дискреційними повноваженнями відповідного адміністративного органу, а також від того, чи виникає необхідність вивчення складних вузькоспеціалізованих питань.

з дотриманням конвенційних процесуальних стандартів, суд, до компетенції якого належить перегляд адміністративного рішення, має бути наділений повною юрисдикцією, будучи уповноваженим перевіряти правильність встановлення обставин справи та їх оцінки, справедливість визначеного заходу стягнення й усіх інших аспектів адміністративного рішення незалежно від того, чи пов'язане оскаржуване адміністративне рішення з дискреційними повноваженнями відповідного адміністративного органу, а також від того, чи виникає необхідність вивчення складних вузькоспеціалізованих питань.

Ключові слова: дискреційні повноваження адміністративних органів, оскарження постанови адміністративного органу у справі про адміністративне правопорушення, повна юрисдикція суду, право на справедливий суд, право на справедливий суд у справах про адміністративні правопорушення.

Lipynskyi V.V. Right to a fair trial and full jurisdiction of courts in administrative tort proceedings

Summary

Administrative tort proceedings concerning administrative offenses deemed criminal from point of view of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms meet the requirements of the later provided that the decision of an administrative authority to impose an administrative penalty can be reviewed to ensure the right to a fair trial and all the guarantees of a fair trial. For this purpose, in addition to the observance of the minimum procedural standards enshrined in the Convention, it is critical for the court to have full jurisdiction over the circumstances of the case and their legal assessment, which raises the question of whether the discretionary administrative powers correspond with the concept of full jurisdiction in cases in which administrative bodies, with the use of their to some extent discretionary powers make decisions as for imposing administrative penalties of criminal nature. According to the outcomes of this research, it is substantiated that if the administrative authority has not provided consideration of the case on an administrative offense of a criminal law nature in compliance with fair-trial procedural standards, the court within its purview should have full jurisdiction, being empowered to verify the circumstances of the case and their assessment, the fairness of the sanction and all other aspects of the administrative decision, regardless of whether the contested administrative decision is related to the discretionary powers of the relevant administrative authority, or whether there is a need to study complex specialized issues.

Key words: appeal against the decision of the administrative authority in administrative tort proceedings, discretionary powers of administrative authorities, full jurisdiction of the court, right to a fair trial in administrative tort proceedings, right to a fair trial.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ Ради Європи від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n42.
2. Directorate of the Jurisconsult of the European Court of Human Rights. *Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights “Right to a fair trial (criminal limb)”*. 2019. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_ENG.pdf.
3. Arslan M. Procedural Guarantees for Criminal and Administrative Criminal Sanctions: A Study of the European Convention on Human Rights. Vol. 4. 2019. *Schriftenreihe des Max-Planck-Instituts für ausländisches und internationales Strafrecht: Beiträge zum Sicherheitsrecht*. Freiburg i.Br. doi:10.30709/archis-2019-4.

4. Буткевич против России, жалоба № 5865/07, 13 февраля 2018 г. URL: https://mmdc.ru/praktika_evropejskogo_suda/praktika_po_st10_evropejskoj_konvencii/butkevich-protiv-rossii-case-of-butkevich-v-russia/.
5. Öztürk v. Germany, № 8544/79, 21 February 1984, ECHR. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104036>.
6. Družstevní záložna Pria and Others v. the Czech Republic, № 72034/01, 31 July 2008, ECHR. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87882>.
7. Tinnelly & Sons Ltd and Others and McElduff and Others v. the United Kingdom, № 20390/92, 10 July 1998, ECHR. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58195>.
8. Menarini Diagnostics S.r.l. v. Italy, № 43509/08, 27 September 2011, ECHR. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-106439>.
9. European Court of Justice, Kone Oyj and Others v European Commission, Judgment of 24 October 2013, Case C-510/11 P. URL: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=ECA0DE55C4F51A692AED3408611B01D5?text=&docid=143553&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=12549512>.
10. European Court of Justice, Otto Pressler Weingut-Weingrosskellerei GmbH & Co. KG v Federal Republic of Germany, Judgment of 21 January 1992, Case C-319/90. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61990CJ0319>.
11. European Court of Justice, AstraZeneca AB and AstraZeneca plc, Judgment of 1 July 2010, Case T-321/05. URL: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=T-321/05&language=en>.
12. Allena M. Art. 6 ECHR: New Horizons For Domestic Administrative Law. *Ius Publicum Network Review*. 2014. URL: https://www.academia.edu/39217752/ART_6_ECHR_NEW_HORIZONS_FOR_DOMESTIC_ADMINISTRATIVE_LAW.
13. Dubus S.A. против Франции, жалоба № 5242/04, 11 июня 2009 г. (русскоязычное резюме от Development of Legal Systems Publ. Co). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-193780>.
14. Registrar of the European Court of Human Rights Press Release. X and Y v. France, № 48158/11, 1 September 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=003-5470177-6864474&filename=Judgment%20X%20and%20Y%20v.%20France%20-%20forseeability%20of%20penalties%20imposed%20by%20stock%20market%20authority.pdf>.